

A szamojéd rokonságnevekről

1. A rokonsági kapcsolatok vizsgálatán igen sok tudományág osztozik: erről a legutóbbi időben SZÉPE GYÖRGY nyújtott bőséges tájékoztatást.¹

Az alábbi dolgozatban szociolingvisztikai megközelítésben tárgyalom a címben jelzett kérdéskört. A szociológiai és a nyelvi tények egymásra épülnek, tehát még akkor is, ha a vizsgálat „kedvezőtlenül” nyelvészeti indíttatású, szakadatlanul szükséges a társadalmi relációk nyomon követése.

Az uráli nyelvek rokonság-terminológiájáról a magyar, a finn és az észti kivételével nem túl sokat tudunk. Néhány vitatható eredmény után² STEINITZ az osztjakokról írt³ — s ő ugyan nem beszélt róla, munkamódszere azonban mégis tisztán szociolingvisztikai volt.

A szamojédok közül eddig leginkább a nganaszánt (tavgi-szamojédot) kutatták. Jóllehet én csak a nyenyec és a szölkup rokonsági kapcsolataira fordítottam figyelmet — bár a címben az általános szamojéd megnevezéssel éltem — úgy hiszem, hogy az északi és a déli ágnek e két képviselője többé-kevésbé reprezentálhatja a szamojéd viszonyokat.

Előre kell bocsátanom, hogy különösen a szölkup esetében híján vagyunk a szükséges mennyiségű adatnak, tehát gyakran elesünk a tiszta, áttekinthető rendszerek megalkotásától.

2.1. E népeket még a XX. század kezdete is hallatlanul elmaradott társadalmi viszonyok közt találta.⁴ Az októberi forradalom hozta változást is hiba lenne úgy elképzelnünk, hogy máról holnapra eltűntek vagy megváltoztak a régi állapotok. A nyenyecéknél például olyan szilárdan fennmaradt az ősi nemzetségi rendszer, hogy még a kolhozokat is ennek alapján szervezték meg.

2.2. A nemzetségi hierarchia jelentősége tükröződik a rokonságnevek használatában is. A nemzetségi kötelékek lazulását — bizonyos fázis késéssel — érzékeltetik a rokonnevek is.

A nemzetségek exogám frátriákat alkottak. Ismerősek e fogalmak a néprajzból, de talán nem fölösleges megállnunk egy pillanatra az értelmezésük-

¹ ÁNYT 8:181—200 l.;

² K. F. KARJALAINEN: FUF 13:207—95; UNO HARVA: FUF 26:21—120.

³ W. STEINITZ: NYIÖK 10:321—334.

⁴ L. A. FAJNBERG: Terminologija rodstva nganasan kak istoričeskij istočnik: Sibirskij Etnografičeskij Sbornik 4(1962):226—237. Moskva; B. O. DOLGIČ: Rodovaja ekzogamija u nganasan i encev: Sibirskij Etn. Sbornik 4(1962):197—225.; L. V. HOMIČ, Nancy. 1966. 156—162. l.; G. J. PELIČ: K voprosu o rodoplemennom stroe narymskich selkupov. Tomsk 1963. stb.

⁵ HAJDÚ PÉTER: Finnugor népek és nyelvek. 1962. Bp.

nél. Az unilaterális⁶ leszármazáson alapuló rokonsági csoportokat szokták nemzetségnek nevezni. Tagjait a közös őstől való származás tudata köti egymáshoz. Ha a házassági rend a csoporton kívüli párválasztást teszi kötelezővé, akkor szokás az exogámiáról beszélni. A két vagy több nemzetséget egybefogó, nagyobb csoport neve a frátria.⁷

Mind a nyenyec, mind a szőlőkup családban a nő alárendelt szerepet játszott. Örökösödési joga csak a férfinak lehetett. Jellemző volt továbbá, hogy régebben nem volt kötelező a monogámia.⁸

A szőlőkupoknál valamivel előbb jelentkezett a nemzetségi rendszer felbomlása (kb. a XVIII. sz. vége), s ez — úgy hiszem — valamelyest érezteti is hatását a rokoni terminológia alakulásában.

2.3. Mint majd a későbbiekben láthatjuk, a két nyelvből idézett példák etimológiai összetartozása vagy össze nem tartozása a mi esetünkben teljesen közömbös. Természetes, hogy szép számmal akadnak közös eredetű szavak, hiszen viszonylag közeli rokonnyelvről van szó, ám önmagában ez az egy tény még úgyszólván semmit sem árul el a mai viszonyokról. Ebből az is következik, hogy figyelmen kívül hagytam, mit jelentett eredetileg az alkalmazott terminus: azaz amennyire a szóanyag lehetővé tette, a mai szóhasználatból indultam ki.

A nyenyec rokonsági elnevezések láttán már az első pillantásra szembeötlők (a szőlőkupnál már kevésbé), hogy egyik-másik terminus nagyon sok (és sok irányba továbbterjeszhető) jelentést hordoz, míg mások egyetlen egy, pontosan meghatározható személyhez kötődnek.

- a) Nyenyec: *jiri* — apai nagyapa
anyai nagyapa
dédapa
apám bátyja
anyám bátyja
férjem bátyja
férjem apja
- b) Szőlőkup: *iča* — apai nagyapa
anyai nagyapa
apám bátyja
anyám bátyja

Szándékosan nem sorszámoztam a jelentéseket, hiszen a terminus egyik rokonsági relációt sem jelenti elsődlegesebben, mint a másikat. Hogy éppen melyik értelemben használják, azt a szituáció, ill. a szövegösszefüggés a legtöbb esetben egyértelművé teszi. Ezek a megnevezések osztályozó terminusok, szemben a jelölő terminussal, amely minden esetben egyetlen személyre vonatkozik.

- a. Nyenyec: *niše* 'apa'; *nebe* 'anya'

- b. Szőlőkup: *eszi* 'apa'; *emi* 'anya'

⁶ *unilaterális*: csak az egyik szülőhöz való tartozás alapján jegyzik a leszármazást.

⁷ BODROGI TIBOR: *Ethnographia* 68: 19. l.

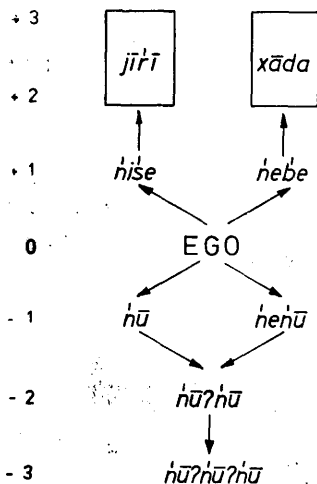
⁸ HAJDÚ PÉTER, i. m. 351., 376. l.

A továbbiakban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért nem egymás mellett, hanem egymás után tárgyalom a két nyelv adatait.

3. A nyenyec vizsgálatához az alábbi műveket használtam fel: T. LEHTISALO: Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki, 1956; N. M. TERESČENKO: Nenecko-russkij slovač. Moskva, 1965; HAJDÚ PÉTER: Chrestomathia Samoiedica. Bp., 1968.; KUPRIJANOVA: Terminologija rodstva v ustnom narodnom tvorčestve nencev (Učenyje zapiski Ped. Inst. im. Gercena, 101, 159—179 l.)

Áttekintésünk a tundrai nyenyecre támaszkodik. Hangjelölésünk fonematikus, s követi a ChrSam.-ból ismert alapelvet.

3.1. Az egyenesági rokonság megnevezései

Az EGO-n⁹ kívül a megnevezések hat generációt, többé-kevésbé pontosan rögzítenek. Jelölő terminus csak a felmenő ág első fokozatában használatos az összes többi megnevezés már csoportokra vonatkozik.

Az apa és az anya számontartása az EGO számára minden tekintetből fontos volt (öröklés, párválasztás stb.) — a megkülönböztető név tehát magától értetődik.

A felmenő ág második és harmadik fokozatában a megjelölés már csak a korkülönbséget és a nemeket tünteti fel, függetlenül attól, hogy a rokonság az apai vagy az anyai ágról származik. A *jīrī* és a *xāda* ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy e személy az EGO egyenesági rokona, aki kettő (vagy több) generációval idősebb nála.

⁹ Az EGO az elkövetkezőkben az Én-pontot jelenti, amely a nem szempontjából általában meghatározatlan.

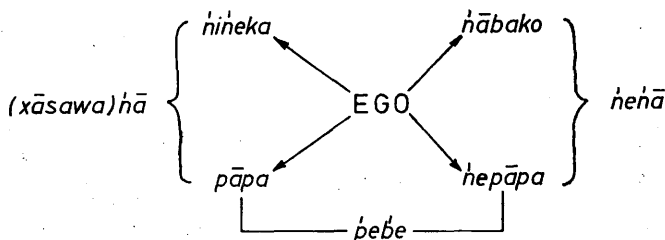
A lemenő ág első fokozata a *nū* és a *neñū* névvel megkülönbözteti ugyan a nemeket, és az EGO-hoz mért korkülönbséget, viszont több *nū* közt már nem tud különbséget tenni. Ehhez hozzá kell még vennünk, hogy a *nū* másik (nem második!) jelentése a 'gyerek' fogalom.

A nyenyec társadalmi viszonyok alapján könnyen belátható, hogy a családban gyerekek igazán csak a fiú számított, hiszen csak ő örökölhette, ő vitte tovább a nemzetségi fonalat. Így hát a lányt elég, ha úgy nevezik, hogy *ne-nū*, azaz 'nő-gyerek'. (Ez persze nem egészen egyedi jelenség. A finnben is találkozhatunk hasonlóval: a *Minulla on kaksi lasta* 'Két gyermekem van' mondat gyakran úgy értendő, hogy két *fiam* van.)

A lemenő ág második és harmadik fokozatában előkerülő terminusok már nem differenciálnak a nemek szerint: *nū* *nū*, azaz voltaképp a gyerekek a gyereke. Grammatikailag tehát birtokos esettel fejezték ki; ez a szerkesztés-mód elvileg még tovább vihető a -4, -5 stb. fokozatokra is, a valóságban viszont aligha léteznek ilyen alakzatok.

3.2. Az oldalági rokonság elnevezései

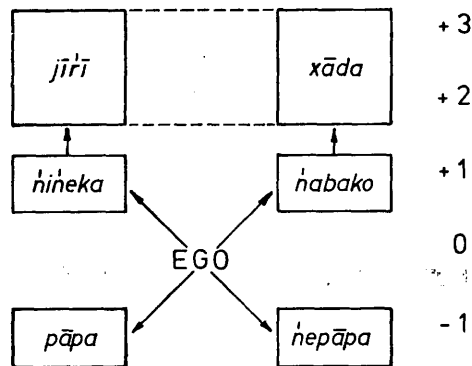
Az egyazon szülőtől származó testvérek közt nem és kor szerint egyaránt különbséget teszünk.

Érdekessége e rendszernek, hogy az EGO-nál kisebb testvéreket külön osztályozó terminussal is illették: *pebe*.

A *nā* szó jelentése általánosabb, mint a *xāsawañā* fivér, és a *neña* nővér, hiszen az EGO-val azonos nemzedéki szinten levő oldalági kategóriának valamennyi tagját összefoglalja, anélkül, hogy nemben, vagy az EGO-hoz képest korban differenciálna. A *xāsawa* 'férfi' és *ne* 'nő' jelen esetben prefixumként viselkedik, s jelentése $\langle +\text{férfi}, -\text{férfi} \rangle$. Ha a *xāsawa* nincs kitéve, akkor is lehet a jelentés $\langle +\text{férfi} \rangle$. Az oldalági rokonság kiterjedhet (az azonos generációs szinten maradván) a 2. fokozatra, illetve nemzedék(ek)kel fölfelé és lefelé.

E ponton kell visszatérnünk ahhoz, hogy a nyenyecben egyes terminusok nagyon sok mindent jelenthetnek. Kiderül ugyanis, hogy a *nīneka*, *nābako* stb. rokonnevek valójában a rokoni kapcsolatok széles skálájára vonatkozathatók. Azaz:

A *jĕri* mindazokat a férfi rokonokat jelöli, akik az EGO-nál több mint egy generációval idősebbek. Ez a megnevezés nem követi szigorúan a nemzetiségi láncolatot, hiszen az apai, és az anyai ágon egyaránt vannak *jĕri* rokoni kapcsolatok! (L. a (déd)nagyapáról mondottakat!)

A *nĕneka* mindazoknak az EGO-nál idősebb, de az apánál fiatalabb férfi-rokonoknak a neve, akik az apa rokonságához tartoznak. Pontos, szimmetriai megfelelője a női oldalon — a *nĕbako*.

A *pĕpa* és *nĕpĕpa* az előbbi kettőnek nagyjából megfelelő tükörképe a lemenő ágon.

Az eddigiekben tehát láttuk, hogy a rokonsági relációk megítélésében a következők játszották szerepét: férfi-e, vagy nő; az EGO-nál idősebb-e, vagy fiatalabb; ha idősebb, akkor egy, ill. kettő (vagy annál több) generációval; egyenesági rokon-e, vagy oldalági.

	férfi (+) nő (-)	idősebb (+) fiatalabb (-)	1. fok (+) 2. v. több fok (-)	egyenesági (+) oldalági (-)
<i>nĕneka</i>	+	+	+	-
<i>nĕbako</i>	-	+	+	-
<i>pĕpa</i>	+	-	+	-
<i>nĕpĕpa</i>	-	-	+	-
<i>jĕri</i>	+	+	-	±
<i>xĕda</i>	-	+	-	±

A fentiekből kiderül, hogy a generációs korkülönbség és az egyenesági/oldalági kapcsolat egymással szinte oppozícióba kerülhet. Ha ugyanis a fenti terminusok mögött egy generációnyi korkülönbség van, akkor oldalági kapcsolatról lehet szó. Ha viszont a korkülönbség kettő (vagy annál több) generáció, akkor az egyenesági és oldalági viszony közti szembenállás feloldódik.

Az anyai ág hasonló relációiról később szólunk még (vö. 3.4.).

3.2.1. Az oldalági rokonságnak távolabbi pontjaira utal a *mĕn* 'a nővér fia'; az apa nővérenek a fia' és a *nĕmĕn* 'a nővér leánya'; az apa nővérenek a lánya stb.'.

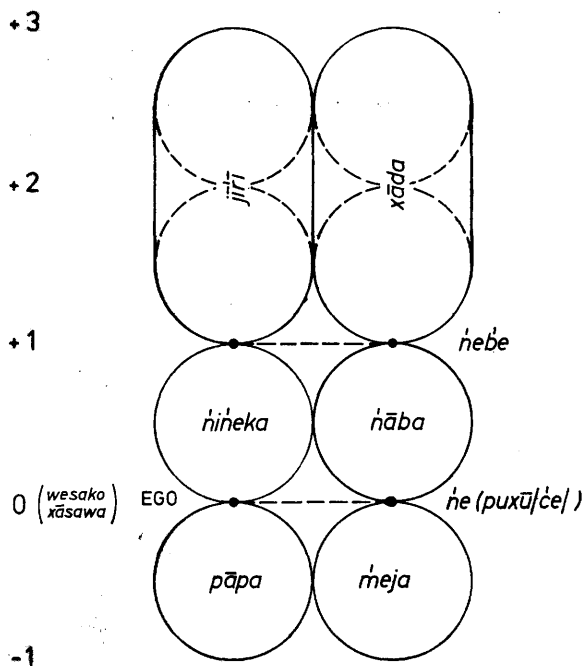
Ha homályosabban is, de él egy bizonyos „másod-unokatestvéri” kategória az anyai ágon is: *šūni* 'az anya nővérének a fia'; *néšūni* 'az anya nővérének a lánya'. LEHTISALO szerint (i. m. 455.) e nevek elsősorban szólító terminusként élnek (vö. még az 5.2. ponttal).

Láthatjuk most már, hogy az oldalági rokoni nevek kivétel nélkül több-kevesebb személyre vonatkozhatnak, azaz, mint korábban említettük, osztályozó terminusok.

3.3. A házasság révén létrejövő rokoni kapcsolatok

Bár az anya az EGO-nak mindig egyenesági rokona, tudni kell, hogy a patrilineáris elvű nemzetségi rendszerbe nem tartozhat bele. Az exogámia egyébként is eleve megszabja, hogy az anya (mint az apa felesége) más nemzetségből származzék.

A házassági rokonságban már nem közömbös az EGO neve. Az alábbi ábra a férfi-EGO szituációját mutatja.

A generációs fokozatokon végighaladva láthatjuk, hogy az EGO-val azonos nemzetségbe tartozó férfirokon feleségét az ÉN-pontból nézve milyen terminussal illetik. A megnevezések ezúttal is többnyire csoportra (és nem személyre) vonatkoznak. Az anya (*nebe*) jelölő terminussal való megkülönböztetése társadalmilag szükséges, hiszen az EGO és az anya közti kapcsolat maga is megkülönböztetett jelentőségű (vö. 3.1.).

A *nāba* általában valamennyi *nīnēka* rokon feleségét jelenti. Az EGO-hoz viszonyított korkülönbség alapján szabályosnak mondható, hogy az EGO-nál több mint egy generációval idősebb nem lehet.

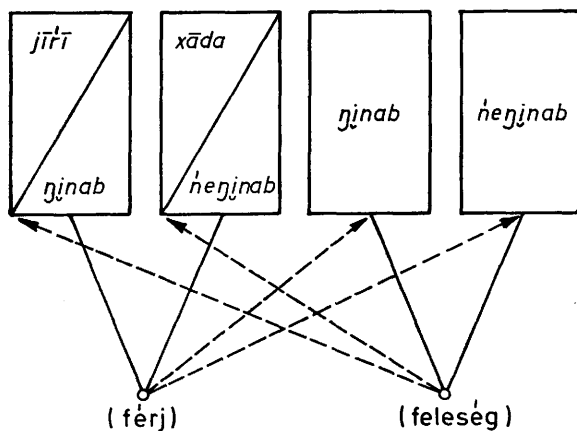
A *jīri* fokú rokon feleségét *xāda*-val nevezik meg.

A fiatalabb korosztályhoz tartozó férfiak feleségét a *meja* terminussal jelölik. A fiam felesége (azaz a menyem), és az öcsém (tehát a *pāpa*) felesége mellett ugyanez a *meja* név illeti meg — női EGO esetében — a férj öccsének a feleségét is. Ha viszont az EGO-nak lánya van, akkor annak a férje (tehát az EGO veje) a *jij* nevet kapja. Ugyanez a név vonatkozik azonban a húgom (tehát a *nepāpa*) férjére is.

A házasság révén létrejövő kapcsolatok láttán világosodhat meg, hogy miképpen lehet a *nāba* az EGO-nak akár a mostohaanyja is. A magyar megnevezés használata mindenképp erőltetettnek hat a nyenyec viszonyok közt: a mostohaanyává való „előlépés” a nyenyecéknél nem jelent olyan értelmű törést, vagy akár távolságot, mint ahogy ezt a szó magyar megfelelője sugallná, hiszen a *nāba* már korábban is tagja a családnak — ezúttal legfőljebb a „jogi helyzete” változik meg.

Megjegyzendő viszont, hogy a fent említett megnevezést több helyütt más alak helyettesíti: *nēbte* 'mostohaanya' — ez utóbbi viszont az anyánál fiatalabb szokott lenni.

A házasság révén létrejövő kapcsolatban a feleségnek a férj, a férjnek a feleség rokonai jelentik azt az új kört, csoportot, amit néven kell nevezni.

Az EGO nemzetségi rokonainak relációjában tisztázódott már, hogy a *jīri* és a *xāda*, valamint az EGO közt legalább két fokozatnyi a korkülönbség. Ezzel szemben, ha az EGO feleségétől indulunk ki, a korkülönbség egy fokozatnyira csökken. Hogyan lehetséges ez a közeledés? Megítélésem szerint ezúttal abból kell kiindulnunk, hogy a feleség (a szigorú társadalmi előírások alapján) más nemzetséghez tartozik, mint a férje. Ez a nemzetségbeli különbség adott esetben felérhet egy (azonos nemzetségen belüli!) generációs fokozattal. A következő fokozat már valóságos generáció-lépcsőt jelent. (Másként

fogalmazva: vízszintesen is egy lépcsőnyi, függőlegesen is egy lépcsőnyi a távolság!) Tehát a *jiri* és a *xāda* az EGO feleségéhez sem áll közelebb.

A *ninab* igen tág jelentéskörű: általában mindazon férfirokonokat megjelöli, akik a férj, ill. a feleség rokonságából valók, de a férjnél idősebbek. A *neninab* ugyanígy értelmezendő, azzal a különbséggel, hogy ez női rokonoknak a neve.

Megjegyzendő, hogy az egynejtűség nem volt kizárólagos és kötelező házassági forma a nyenyecéknél. Erre utal az az adat is, amely szerint — ha egy férfinak két felesége volt — az idősebb feleséget külön névvel is illették (*pudj*).

A házassági kötelékkel az oldalági rokoni szálak tovább gyarapodnak. Egyszerűbben áttekinthető kapcsolatra utal a *nādo* 'a feleség öccse; a férj öccse', vagy a *nenādo* 'a feleség húga; a férj húga', de még a *nūnedi* 'a nővér férje' is. Ezzel szemben meglehetősen távoli pontokat hoz közös rokonságba a *sel* 'a férj lánytestvérének a férje; a feleség lánytestvérének a férje', a *nesel* 'a feleség fivérének a felesége; a férj fivérének a felesége', a *jāne* 'a nővér férjének a fivére; a fivér feleségének a fivére; a fivér felesége nővérének a férje, a nővér férje nővérének a férje', *nejāne* 'a fivér feleségének a leánytestvére; a nővér férjének a leánytestvére stb.'

3.4. Külön kell szólni néhány sajátos terminusról. A sor élére kíváncsúnak az anyai ágról származó kapcsolatok. A *tidā* utal az anya öccsére, az anya fivérének fiára, ill. az apa hűgának fiára; a *neje* viszont az anya hűgára, az anya fivérének a lányára, ill. az apa nővérének a lányára. A *tidā* és a *neje* általában idősebb az EGO-nál.

Az anyai ág rokoni kapcsolatainak ez a megkülönböztetett részletezése nem lehet egészen a véletlen műve: úgy tűnik, hogy e nevekben valami hajdan fontos kapcsolatláncnak a nyoma maradhatott fenn. Végső fokon feltehető, hogy ezeknek a nyelvi adatoknak az eredete valahol az anyajogú¹⁰ társadalomban keresendő.¹¹ Az, hogy a jelentések közt az apai ág is képviselteti magát, egy fajta jelentésbővülésre mutat. Bizton mondhatjuk, hogy az apai ágra utaló jelentések relatíve újkeletűek. (Nem lényegtelen, hogy e jelentések mindig tartalmazzanak valamilyen női relációt!)

Nehéz lenne pontosan megállapítani, hogy az említett társadalmi viszonyok közt mit jelentett a rokon halála a kapcsolat megnevezésében.¹² Tény, hogy az ilyen megszokadt kapcsolatnak csak kevés nyelvi dokumentuma van. Ilyen a házassági kötelékre utaló kifejezés: *sēra* (*xāsawa*) 'özvegy ember' és *sēra ne* 'özvegy asszony'. (Figyelemre méltó az utóbbi szórendje: a *ne* elem követi az alapszót, holott máskor mindig megelőzi.) Ide tartozik még a *jewako* 'árva' terminus is.

4. A szölkup rokonsági terminológiához két nyelvjárás adatait használtam föl.¹³ Még az így összegyűlt anyag is kevésnek bizonyult a teljes kép kialakításához. Mind a régiebb, mind az újabb névjegyzékből több olyan megnevezés hiányzik, ami a mi szempontunkból lényeges lehetne.

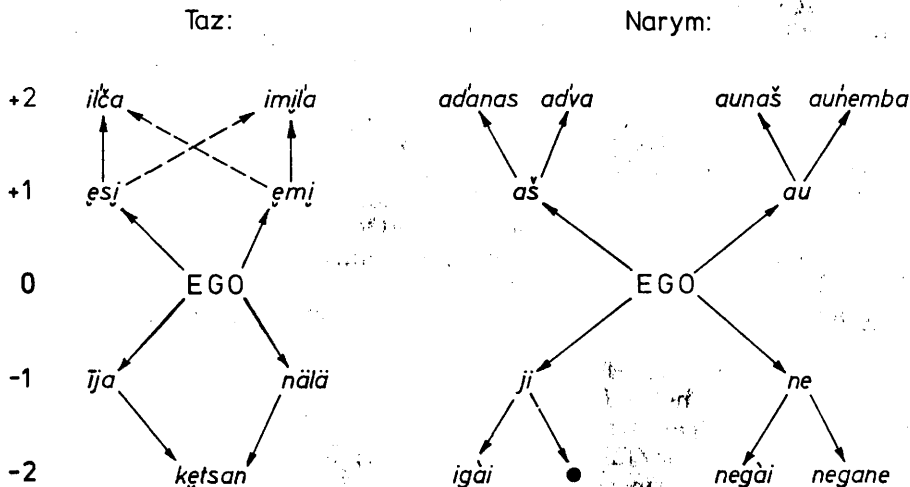
¹⁰ Egyes szerzők bírálják e szó használatát, viszont a helyette felkínáltak fölöt-több bonyolultak, és semmivel sem nyújtanak több eligazítást; így hát megmaradtam a hagyományos szóhasználat mellett.

¹¹ STEINITZ, W.: NyIOK 10:331.

¹² ANyT 8:197.

¹³ CASTRÉN—LEHTISALO: MSFOu 122; PÁPAI—HAJDÚ: NyK 54: 141—184.; ERDÉLYI, Selkupisches Wörterverzeichnis. 1969.

4.1. Az egyenesági rokonságnevek alkotta rendszer a tazi nyelvjárásban is, és a narymiban is másképp alakul.

A tazi nyelvjárásban az *esj*, *emj* jelölő terminusokon kívül csak olyan megnevezések vannak, amik több-kevesebb tagú csoportra utalnak. Analizálóbba típusú állunk szemben a narymi nyelvjárásban. Az EGO-n kívül itt is négy generációt jelölnek. A felmenő ág következetesen jelölő terminusokat használ, azaz a nagyszülők közt különbséget tesz aszerint, hogy az apa, ill. az anya szüleiről van szó. A lemenő ág is analizálóbba a tazinál (a nemek elkülönítésére), viszont a relatív korkülönbséget már nem tünteti fel, tehát ha egyazon szülőnek több *ji*-je vagy *igai*-a van (ami igen könnyen megeshet), akkor a rokonnevek máris csoportot jelölnek!

A tazi *ija* és a narymi *ji* egyformán használatosak 'fiú' és 'gyermek' értelemben (vö. a 3.1. pontban írottakkal!).

Ha kizárólag nyelvi szempontból közelítjük meg a narymi *adanas*, *adva* *aunaš*, *auhembra* alakokat, látható, hogy összetett szavak. A szóösszetételből alakult terminusok vizsgálatában feltétlenül figyelembe veendő, hogy a megjelölés csak alkalmi jellegű-e, vagy pedig a használata állandósult. Nem lehet tehát egyformán értékelni a svéd *mormor*-t, ill. a magyar *anyám anyját*-t. Az utóbbi nem állandó tagja a rendszernek, hiszen csak a pillanatnyi szükség hívta életre egy másik terminus pontosítására.

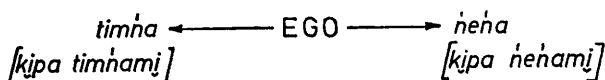
A narymi szölkup alakok az egyszerű szavakkal egyenértékű, állandósult terminusok.¹⁴

4.2. Az oldalági rokonság elnevezései

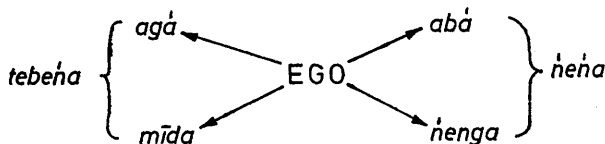
Elsőként itt is az EGO-val egyazon szülőttől származó testvéreket vesszük számba:

¹⁴ Megjegyzendő, hogy ismeretes egy *palda* (apám anyja, anyám anyja) szó is, de nem világos, milyen használati szabály alapján differenciálják a *palda* ↔ *adva* stb. formákat!

a. Tazi nyelvjárás:

b. Narymi nyelvjárás:

A tazi alakok alatt szögletes zárójelben egy-egy körülírásos alak szerepel. A *k'ipa tim'hami* jelentése voltaképp 'kis fivérem', azaz öcsém; *k'ipa 'nehami* 'kis nővérem', azaz húgom.

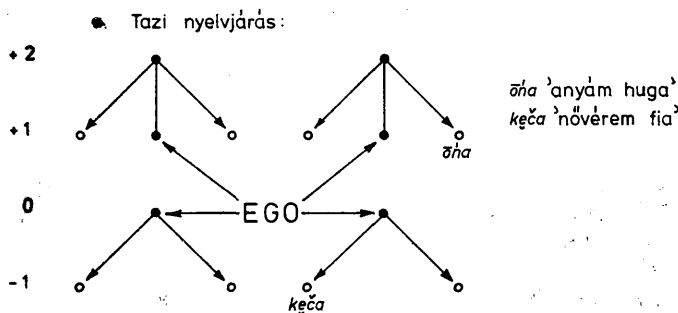
A narymi nyelvjárás nemcsak a nemeket különbözteti meg, hanem a relatív kort is.¹⁵

A kérdés nyilvánvaló: honnan ez a nagy eltérés?

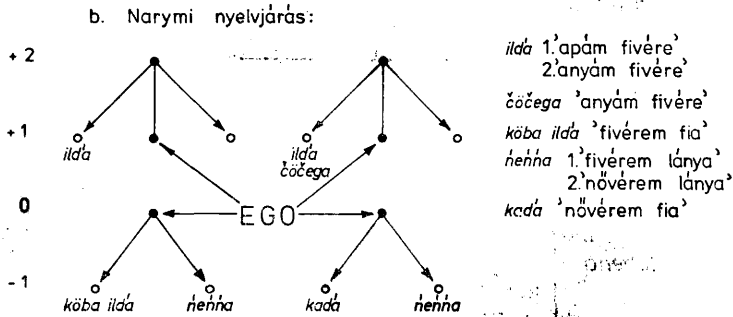
A válaszra sajnos még csak kísérletet sem lehet tenni, hiszen igen könnyen elképzelhető, hogy több „lappangó” rokonnév van még, csak hogy ez-ideig nem jegyezték fel.

Annak megítélése is roppant nehézségekbe ütközik, hogy ezek a terminusok valóban csak ezeket az eddig ismertetett relációkat jelentik-e? A rendelkezésünkre álló szótári anyag tanúsága szerint igen.

Az oldalági viszonyok a szölkupban is kiterjednek azonos generációs szinten is, és a fölmenő, ill. lemenő ág mentén is.

¹⁵ A narymi összefoglaló megjelölésben annak a szónak az etimológiai megfelelőjét találjuk, ami a taziban egyedüli terminusként szerepel!

Elméletileg azokon a pontokon is meg kell lennie a megnevezésnek, ahol most hiányos az ábra.

4.3. A házasság révén létrejövő rokoni kapcsolatokra is csak meglehetősen foghíjas nyelvi adatok utalnak.

Taz : *qup* (*qummɛ*) + *ima* (*imamɛ*)

Narym : *tédé* + *ema*

[férj(em) + feleség(em)]

Miután a szölkupoknál az ősi társadalmi rend már korábban felbomlott, feltehető, hogy a többnejűség már régebben megszűnt, — így tehát az ifjabb (ill. második) feleség megjelölésére szükségtelemmé vált egy speciális megkülönböztető terminus.

A házastárs szüleinek megnevezésében közömbös az EGO neme. A narymi *ilda* jelenti a) a feleségem apját, b) a férjem anyját. A tazi *qeni ira* jelentése 'após'. Más adat nincs sem a narymiban, sem a taziban. Talán éppen azért, mert a megnevezéssel alapvetően nem is szándékoztak a nemek közt különbséget tenni. (A tazi elnevezés *ira* 'der Alte, муж' eleme is ezt sejteti).¹⁶ A lemenő ágban is lényegtelen az EGO neme. A narymi *émné/indima* 'meny/vő' párral szemben a tazi csonka, ti. csak a *ämnä* 'meny' terminusra van adat.

Mindkét nyelvjárásban föllelhető néhány szó, amely valamelyik (nem ritkán az idősebb) testvér házastársát stb. jelöli meg. Pl. : Taz : *õña* 'a bátyám felesége', *ämnä* 'a testvér házastársa', *kuenä* 'a nővér férje, a feleség fivére'; Narym : *kvõnék* 'sógor', *kvõrmé* 'a nővérem férje', *kõba kvõnék* 'a feleségem testvére [azaz a kis sógor]', *kada* 'a férj fivére'. A házasság révén létrejövő rokoni relációkhoz tartozik a házastársak szülei közti kapcsolat is. Feltehetően idegen (orosz) hatásra honosodott meg az ún. *nász-* kategória :

Narym : *svadibaja* nászasszony
svadiéra nászuram

A voltaképpen összetételből keletkezett terminus előtagja (a *svadi-*) szinte prefixumként viselkedik, s az azonos generációs szinten levők közti

¹⁶ Természetesen nem kizárt az, hogy a fenti hiány csak a gyűjtések számlájára frandó.

műrokonságot jelenti, ami a szóbanforgó személyek gyermekeinek házasságát követően jön létre.

A *tazi emeku* és a narymi *ewegu* segítségével különbséget lehet tenni anya/mostohaanya között. A *-ku*, *-gu* elem révén válik jelöltté: az *emi* és az *au*, *ewe* elnevezésekkel szemben. Megjegyzendő, hogy a jelölt elemek nem hordoznak pejoratív töltést (vö. 3.3. ponttal is). Kérdéses viszont, hogy mennyire kiterjedt a *ku*-, *-gu* használata a rokonsági terminológiában.

5.1. A leszűrhető tanulságok összegezése

A rokonsági terminusok összevetésére nem vállalkozhatom, hiszen a szölkup anyag oly töredékes, hogy legföljebb csak bizonyos dolgokat sejtet. A szölkup közlésével éppen az volt elsősorban a célom, hogy felhívjam a figyelmet erre a fehér foltra.

Bizonyos terminusok használata nem jelent soha kizárólagosságot. Ha a rokonok valamely csoportját az EGO-hoz való meghatározott viszonya alapján megjelölték (pl. *xāda*), akkor az általános nyelvhasználat minden további szituációban nehézség nélkül alkalmazza a terminust.

Előfordulhat viszont, hogy ezen a csoporton belül egyetlen konkrét személyt kell a rokonsági reláció alapján megneveznünk. Ez esetben alkalmi kifejezés jön létre, ami szerkezetileg többnyire a meglévő terminusok láncszerű kapcsolata. A nyenyecben is gyakoriak az ilyen példák: unoka kategórián belül: *néñüni néñü* tulajdonképpen a 'lányom lánya'.

5.2. A rokonsági elnevezések sorában fontos szerepet játszanak az ún. megszólító terminusok, aminek a lényege közismert: az illető rokonhoz beszélünk, és közben a megfelelő rokonsági terminussal szólítjuk meg. Nem törvényszerű, hogy egybeessen a hivatkozó terminussal. (A rokon terminust használva beszélünk az illető személyről Sg3-ban valaki másnak).

Ilyen megszólító terminus a nyenyecben:

<i>abaʼulu</i>	'nagymama'
<i>mamako</i>	'anyuka' stb.
a szölkupban:	<i>mama</i> 'mama'
	<i>apa</i> 'apuka' stb.

Az itt felsorolt példák gyermeknyelvek. Ebből egyúttal az is következik, hogy e szavak nem speciálisan szamojédok (legföljebb néhány képzővel a nyelvhez idomultak), habár ez a mi esetünkben elhanyagolható körülmény. (A narymi szölkup *ölga* már nem gyermeknyelvi alak: a feleségem hívja így a nővéremet.)

5.3. A nyelvi anyag alapján az a benyomásunk támad, hogy inkább a nyenyec őrzi az ősbibb társadalomtól kialakított rokonsági hierarchiát, míg a szölkup a maga töredékességével is inkább valami újabb rendszerre utal.

A rokonsági elnevezések nyelvi rendszere a meglévő társadalmi tényezőkre épül. Láthattuk, hogy a hozzávetőleg azonos társadalmi körülmények közt is egymástól erősen eltérő rendszerek alakulhatnak ki (Narym, Taz).

Mindenképpen lényeges mozzanata a feldolgozott anyagnak, hogy amennyiben az EGO és a szóbanforgó rokon kapcsolatát különféle szigorú társadalmi, erkölcsi, jogi parancsok, tilalmak (esetleg tabuk) irányítják,¹⁷ akkor

¹⁷ Vö. HAJDÚ PÉTER: NyK 71: 45–56.

a megnevezés pontosságra törekszik: a rokonév igyekszik a személyt kiemelni az általános csoportból. Ugyanakkor viszont az EGO-tól generációs stb. fokokban távolabb eső relációk inkább az általánosításra, semmint az egyénítésre törekednek.

MÁRK TAMÁS

Zu den Verwandtschaftsbenennungen der Samojuden

Der Verfasser beschäftigt sich im Gegensatz zu dem Titel der Abhandlung mit dem Problem des Nenzischen und Sölkupischen, mit zwei voneinander stark entfernten Gliedern der Samojuden.

Während der Untersuchung hatte er nicht nur linguistische, sondern auch bestimmte soziologischen Standpunkte vor Augen gehalten.

Der Ausgangspunkt der Untersuchungen war, soweit das enge Material es ermöglichte, die heutige Benutzung und Funktion des Wortes. Eine Reihe der nenzischen und sölkupischen Benennungen hat auch noch heute sog. mehrgliedrige Bedeutung (d. h. ein Bedeutungssystem mit zahlreichen Bedeutungseinheiten, wie z. B. nenz. *juži*, sölk. *iča*). Manche Benennungen verknüpfen sich an eine konkrete Person (z. B. nenz. *niše*, sölk. *gšič*).

Der Verfasser analysiert die einzelnen Benennungen der Abstammung in gerader Linie oder in Seitenlinie, und des verwandtschaftlichen Verhältnisses durch die Ehe. Alle diese bilden ein ziemlich geschlossenes System, mit Deszendenz und Aszendenz im Mittelpunkt mit dem EGO. Je komplizierter die Verhältnisse sind, desto mehr Übertragung im Alter und Geschlecht zwischen dem EGO und den Verwandten sind.

Wir haben den Eindruck, daß das Nenzische eventuell eine Hierarchie der Urgesellschaft bewahrt hat, während das Sölkupische auf ein neueres System hinweist. Die Auflösung der Hierarchie des Geschlechts sind von den nenzischen und sölkupischen Benennungen in verschiedener Phase wahrnehmbar gemacht. Es muß unbedingt festgestellt werden, daß eine gleichartige Gesellschaft verschiedene Systeme der Verwandtschaftsbeziehungen ausbilden kann (s. die Mundarten von Narym und Tas).

Sind die Verbindungen zwischen EGO und den fraglichen Verwandten von strengen gesellschaftlichen, sittlichen, rechtlichen Ordnern, Verboten (eventuell Tabus) geregelt, strebt die Benennung nach Genauigkeit: die Person wird aus der Gruppe der allgemeinen Verwandtschaft herausgehoben (z. B. nenz. *neše* 'Mutter'). Ist aber ein Verhältnis zum EGO lockerer (infolge des Alters, des Geschlechts oder der Ehe usw.), werden die allgemeineren Eigentümlichkeiten zusammengefasst — so entstehen die Benennungen mit mehreren Bedeutungen. Diese Wörter sind aber im Kontext im allgemeinen eindeutig.

TAMÁS MÁRK